

דרשונני וזחי

גיליון שבועי
לעיון והעמקה
בתורת המחשבה

קדמאה

להורות תורת רבותינו
היאמונים העלי' והחשבה

גיליון מס' 20
פרשת לך לך תשפ"ג

מושכל ראשון

דבר המערכת

הגר"א ולימוד חכמות חיצוניות

כתוב העלון:

מותר האדם
מן הבקמה -
השכר

מדור
מחשבת
יסוד 2

עיון
וחקירה
או גילוי
אלוקי?

מדור
מחשבת
הפרשה 4

התבודדות
בין
אנשים

מדור
מחשבת
מצווה 6

'המשזור
הארזקי'

מדור
עקבות
המחשבה 8

הדים רבים קיבל מאמר 'פת אלוקים ליפת' שנכתב במדור מחשבת הפרשה - כי צא, מכתבים רבים נערמו על שולחן המערכת - המשבחים את המאמר המקיף שבירר את סוגיית לימוד החכמות החיצוניות, דבר דבור על אופניו כפי דעת רבותינו הק', החל מדבותינו הרמב"ם וריה"ל, עבור דרך גדולי האחרונים, וכלה בנקודת מבטם של גדולי ומאורי החסידות שהראו לדעת שגם בחכמות החיצוניות נגזו אור ה' וטמונה הברכה - כמובן רק אם העיון בהם הוא כדי שיגיע על ידי כך אל 'דיעת אמיתות מציאותו יתעלה, (כלשון המודרי) ולא ישעשה מהם עיקר ח'.

אמנם מכתב נוסף הגיע לשולחן המערכת, ובו העירו נכונה שבמאמר המקיף הנ"ל הובאה אמנם נקודת המבט החסידית, אך הושמטה משום מה דעת תורתם של גדולי ליטא, ובראשם הגאון מוילנא זצ"ל, שאף התייחס מפורשות לסוגיא והאיר לחוסים בצילו את הדרך בה ילכו. והנה היות שעד עכשיו לא עלה בידינו להביא לציבור הקוראים את המכתב עקב עומס תקופת החגים שמעל"ט, נביא זאת השבוע, וטוב מאוחר מלא כלום.

"אל מעלת כבוד העוסקים בהפצת תורת רבותינו הראשונים במכון 'קדמאה שליט"א, ראשית כל רציני להודות על המאמר הנפלא שהתפרסם השבוע בגיליון במדור מחשבת הפרשה, שבו ביארתם את דעתם האמיתית של רבותינו על שביל הזהב בעניין לימוד חכמות חיצוניות.

אך מאוד נפלאתי בראותי שמשום מה השמטתם ולא הבאתם את דעתו דעת תורה של אדונינו הגר"א, שהוא מהיחידים מגדולי הדור ההוא שיש בשמו הוראות ברורות בסוגיא זו, ואכתוב מקצתן: א. דברי הגאון ר' ברוך משקלוב [שזכה אף לקבל הסכמה בע"פ מהגאון על ספריו בחכמת האלגברה והגאומטריא] בשם הגר"א "שמעתי מפה קדוש כי כפי מה שיחסר לאדם ידיעות משארי החכמות לעומת זה יחסר לו מאה ידות בחכמת התורה, כי התורה והחכמה נצמדים יחד...וציווה לי להעתיק מה שאפשר מחכמת האומות ללשונו הקדוש כדי להוציא בולעם מפיהם ועל ידי כך תרבה הדעת בישראל", עכ"ל.

ב. אף הגר"א עצמו הוציא ספר על חכמת האסטרונומיא והגאומטריא בשם איל משולש, אמנם חובה להביא את דבריו של נכד הגר"א רבי יעקב משה בהקדמתו לספרו של זקינו, בו הוא מביא שלוש תנאים ללימוד חכמות חיצוניות. א. שרוב זמנו יקדיש האדם ללימוד התורה ורק מעט יתן ללימוד חכמות חיצוניות. ב. שידע שהחכמות החיצוניות הם רק עזר ללימוד והבנת התורה ועיקרי האמונה. ג. שהלומד יהיה ירא שמיים המלא בתורה ומצוות.

ג. כפי שאיתא בהקדמה לספר פאת השולחן מאת ר"א משקלוב "כה אמר, כל החכמות נצרכים לתורתנו וכולים בה, וידעם כולם לתכליתם והזכירים: חכמת האלגעברא והמשולשים והנדסה וחכמת המוזיקא.."

ד. ההוכחה הכי גדולה לדעתו היא למעשה רב, שרבי אברהם וילנער עצמו - שהיה בנו הקרוב ביותר ותלמידו המובהק של הגאון, שאף ערך את מכתבי אביו וכן הוציא לאור עולם את רוב ספרי הגאון - תרגם ללשון הקודש ספרים בחכמת הטבע..

והנה דעתו הבהירה של אדונינו הגר"א שבשביל שנוכל להבין לעומק את תורתנו הק' יש להקדיש זמן מועט לעסק בחכמות חיצוניות כבר הובאה רבות, והבאתי במכתבי זה רק מקצת מן ההוכחות לדעתו הק', ואידך זיל גמור. אציין שאשמה אם תוכלו לפרסם את המכתב מעל גבי הגיליון לתועלת הרבים". ע"כ תוכן המכתב.

ומכאן נצא בקריאה של חיבה אל יראי ה' וחושבי שמו שוחרי התורה והחסידות, לכל יחסו לשלוח לנו תגובות הערות או קושיות, שהרי רק מתוך דיבוק חברים זה ובזכות הרבים, נוכל לזכות להגיע לאמת הצרופה-לדעת את ה'.

העיקר הראשון: מציאות ה' מאמר תשובה לענף א': פולמוס השדים.

בשבעות הקודמים הבאנו דברי גדולי רבותינו שחיוו את דעתם בפולמוס המרתק והסוער של משפחת החיטשער, וראינו שישנם מגדולי רבותינו ששללו את הסברה שהאישה נאסרה על ידי שד משום שאין השכל מקבל את מציאות השדים. בין השיטות הזכרנו שאכן לכאורה עולה שיטה זו בקנה אחד עם שיטת הרמב"ם השולל את מציאות השדים. בצאת השבת קיבלנו מכתב תגובה ערוך בטוב טעם מאחד מגדולי החוקרים התורניים, שבו הוא סולל דרך חדשה ומרתקת [בנוסף לשיטות שהובאו בפרקים הקודמים בביאור הסתירה בדברי הרמב"ם] בהבנת דעתו ושיטתו של רבינו. ולהלן נביא את תוכן דבריו בשינויי עריכה מתבקשים:

הרמב"ם נגד אמונת השדים?

מן המפורסמות הוא, שלכאורה דעת הרמב"ם היא שאין ולא היו מעולם שדים. דעה רווחת זו מתבססת על כך שהרמב"ם כותב בכמה מקומות כנגד העבודה לשדים, רוחות, כשפים וכו', ומדגיש שהכל הבל ודעות רוח (ראה למשל, מורה נבוכים ג, טו). אמנם בעולם ידוע שזו היא דעתו של הרמב"ם, אך מלשון הרמב"ם במורה נבוכים בנוגע לשדים, נראה כי התמונה העולה בדעת הרמב"ם בענין זה, היא מורכבת יותר, ואפילו הפוכה מהמקובל..

במורה נבוכים כותב הרמב"ם "וכבר ידעת, כי כל מי שלא הגיעה לו זאת הצורה אשר בארנו עניינה, הוא אינו איש אבל בהמה על צורת איש ותבניתו, אבל יש לו יכולת על מיני ההזק וחיידוש הרעות מה שאין כן לשאר בעלי החיים, כי השכל והמחשבה שהיו מוכנים להגיע השלמות אשר לא הגיע, ישתמש בהם במיני התחבולות המביאות לרע והולד הנזקים, כאילו הוא דבר ידמה לאדם או יחקהו. וכן היו בני אדם הקודמים לשת, ואמרו במדרש, "כל אותן מאה ושלושים שנה שהיה אדם נוזף בהן היה מוליד רוחות" – רצונם לומר 'שדים', וכאשר רצו האלוה הוליד 'בדמותו כצלמו' – והוא אמרו: 'יחי אדם שלושים ומאת שנה ויולד בדמותו כצלמו'. (מ"ג א' ד').

ובתרגום לשפה עדיכנית "מכאן למדנו, שכל מי שלא זכה שתהיה לו הצורה הזאת וכוחה, לצורה הרוחנית של האדם, לצלם אלוהים) אשר ביארנו את משמעותה, אין הוא בן-אדם אלא בעל-חיים שדומה במראה ובצורה לאדם, אלא שבנוסף למראה השונה משאר בעלי החיים יש לו יכולת שאין לשאר בעלי החיים – לגרום מיני פגעים ולעשות מעשים רעים, וזאת מכיון שיש לו שכל ותחכום אך במקום להשתמש בכך להשגת השלמות [שאינה אפשרית אצלו היות שאין לו את הצלם אלוהים], הוא מפעיל אותם בשביל להזיק. וזהו שד.

וכך היו ילדי אדם הראשון אשר קדמו לשת (בנו של אדם) שעליהם כתוב במדרש: "כל אותן מאה שנה שהיה אדם נוזף בהן, היה מוליד רוחות", והכוונה היא לשדים וכפי שהתבאר. וכאשר רצה בו ה', הוליד בדומה לו, כלומר, בדמותו כצלמו, שנאמר (בראשית ה, ג): "יחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד בדמותו כצלמו".

בן-אדם הוא רק מי שיש לו צלם אלוהים

מדברי הרמב"ם אלו עולה, שהוא סובר, שהשדים אינם מפלצות או יצורים מיתיים ואגדתיים כלשהם, אלא הם יצורים הנראים חיצונית דומים לבני אדם, שהם בלתי מפותחים

ומנוונים מנטלית - כאלו שאין להם כלל צלם אלוהים. אם כן, שדים ורוחות לדעת הרמב"ם, בהחלט קיימים, אבל הם אינם יצורים בלתי נראים, אלא הם יצורים נראים, ואפילו נראים מאוד כי הם בדמות אדם, אך רק במראה החיצוני, [אולם בפנימיות אין הם שונים מהותית מהשימפנזה למשל, שגם דומה מאוד לבן אדם אך זה רק במראה החיצוני, בגופו ובתארו], היות שעיקר מעלתו של האדם שהיא הצלם האלוהי נחסרה מהם.

מהו אותו צלם אלוהים?

אך מהו אותו צלם אלוהים שהוא בעצם עושה את ההבדל בין האדם לשד משחת? בשביל להבין זאת נשובה אל המקור, אל פרשת בראשית (פרק א' פסוק כ"ו) שם אומרת לנו התורה "ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו וירדו דגת הים ובעוף השמים".

והרמב"ם בהלכות יסודי התורה מפרש לנו מהי כוונת הכתוב וז"ל, "נפש כל בשר היא צורתו שנתן לו האל, והדעת היתרה המצויה בנפשו של אדם היא צורת האדם השלם בדעתו. ועל צורה זו נאמר בתורה 'נעשה אדם בצלמנו כדמותנו', כלומר: שתהיה לו צורה היודעת ומשגת הדעות שאין להם גולם, כמו המלאכים שהם צורה בלא גולם, עד שידמה להן" (יסודי התורה ד' ח').

ובמורה נבוכים מסביר רבינו מדוע אכן השכל הוא הדבר שבו ידמה האדם ליצורו וכלשונו "וכיון שהאדם נתייחד בעניין מופלא מאוד שבו, אשר איננו באף אחד מן הנמצאים שמתחת לגלגל הירח, והוא ההשגה השכלית, ששום חוש, איבר או צלע אינם מפעילים

אותה, דימה אותה להשגת האל אשר איננה נזקקת לכלי... בגלל העניין הזה, דהיינו, בגלל השכל האלוהי הדבק בו, נאמר על האדם שהוא בצלם אלוהים ובדמותו" (מורה נבוכים ח"א פ"א).

מותר האדם מן הבהמה - השכל

בעיני הרמב"ם, השכל הוא נזרו של האדם, הוא המייחד אותו והמבדיל אותו משאר בעלי החיים, והוא המפתח לעבודת ה':

וכדבריו "לא ייתכן שתהיה תכלית האדם לאכול או לשתות או לבעול או לבנות בית או להיות מלך, לפי שכל אלה מקרים עוברים עליו, ואינם מוספים במהותו. ועוד, שכל הפעולות האלה משותפות לו ולשאר מיני בעלי החיים... שהאדם לפני שילמד אינו אלא כבהמה, כי לא נבדל האדם משאר בעלי החיים אלא בהיגיון, שהוא חי בעל היגיון, רצוני במילת היגיון השגת המושכלות, וגדול שבמושכלות השגת אחדות הבורא יתעלה וישתבח וכל הקשור בכך מן המדעים האלוהיים" (רמב"ם בהקדמה לפירוש המשנה).

ועוד יותר מוסיף רבינו, שאף אהבת ה' שהינה לכאורה עובדה רגשית ולא שכלית, גם היא מתבססת על אדני השכל וכלשונו "אינו אוהב הקב"ה אלא בדעת שידעהו, ועל פי הדעה תהיה האהבה, אם מעט מעט, ואם הרבה הרבה. לפיכך צריך האדם לייחד עצמו להבין ולהשכיל בחכמות ותבונות המודיעים לו את קונו, כפי כח שיש באדם להבין ולהשיג" (הלכות תשובה פרק י' הלכה ו').

הזיהוי של צלם אלוהים עם השכל ידוע בעיקר בזכות הרמב"ם. אבל רבים מחכמי ישראל כבר פירשו כן, והגדול שבהם הוא פרשן-דתא רש"י הק, על הפסוק (בראשית א' כ"ז), "ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו זכר ונקבה ברא אתם" שפירש 'בצלמנו - בדפוס שלנו. כדמותנו - להבין ולהשכיל', רואים שגם רש"י הק' אחז שהשכל הוא הצלם אלוהים שבו ידמה האדם לקונו, והדעה היא הצלם אלוהים שבחסרונה לא יחשב כלל כאדם, וזה הצלם אלוהים שנחסר מהשדים.

דעת הרמב"ם כדעת חכמי התלמוד בבלי

לפי הבנה זו נוכל לתרץ את הקושיה הידועה על דעת הרמב"ם - כיצד הוא אומר וכותב שאין שדים כלל והכל דמיון, הרי בגמרא מוזכרים שדים לרוב, עם סיפורים ומעשים ממשיים, וכי כל דברי הגמרא בענין זה הוא פרי דמיון ח"ו?

לפי הבנה זו בדברי הרמב"ם, קושיה מעיקרא ליתא. משום שלפי הרמב"ם אכן יש שדים, אך הם אינם יצורים אגדתיים או מיתיים כלשהם, אלא הם אותם יצורים הנראים כאנשים, אבל אין להם כלל את התבונה הבסיסית-צלם אלוהים, וחסרון זה מפקיע אותם מכלל אנוש...

אינו אוהב הקב"ה
אלא בדעת
שידעהו, ועל
פי הדעה תהיה
האהבה, אם מעט
מעט, ואם הרבה
לפיכך צריך האדם
לייחד עצמו
להבין ולהשכיל
בחכמות ותבונות
המודיעים לו את
קונו

לראות בירה דולקת...

פרשתינו הינה אחת הפרשיות היסודיות והבסיסיות ביותר בבניין האמונה אצל כל איש ישראל, בפרשתינו מתרחש הגילוי האלוקי הראשון בו מתגלה ה' אל אברהם אבינו. בפרשתינו נבנה הנדבך הראשון בבניין האומה הקדושה - האומה הישראלית, ומתחיל הקשר המיוחד בין הקב"ה לעמו, או יותר נכון הקשר בין הקב"ה לאברהם אבינו - אבי עמו...

'גילוי אלוקי' או אמונה על פי חקירה?

אבל איך התחיל קשר זה? ובמה התייחד אברהם אבינו ע"ה משאר העולם? על שאלה עונה המדרש בספור הידוע - כשיצא אאע"ה מהערה ראה את השמש זורחת וחשב שהשמש הוא האל, והתפלל לשמש, אך בבוא הלילה כראה את השמש שוקעת הבין שלא יכול להיות שהוא האל וכו', וכלשון המדרש, "לאחר כך יצא, וראה השמש ועבדו כל היום, וכשבא לילה ראה את הירח ואת הכוכבים ועבדן כל הלילה, זרח השמש ועמד במקומם. אמר: זה מנהגו של עולם, אבל יש אלוה אעבוד אותה".

ואכן גם הרמב"ם מביא זאת בהרחבה וכלשונו "כיון שנגמל איתן זה התחיל לשוטט בדעתו והוא קטן והתחיל לחשוב ביום ובלילה, והיה

תמיה האיק אפשר שיהיה הגלגל הזה נוהג תמיד ולא יהיה לו מנהיג ומי יסבב אותו. כי אי אפשר שיסובב את עצמו. ולא היה לו מלמד ולא מודיע דבר אלא מושקע באור כשדים בין עובדי כוכבים הטפשים, ואביו ואמו וכל העם עובדי כוכבים והוא עובד עמהם, ולבו משוטט ומבין עד שהשיג דרך האמת והבין קו הצדק מתבוננתו הנכונה. וידע שיש שם אלוה אחד והוא מנהיג הגלגל והוא ברא הכל ואין בכל הנמצא אלוה חוץ ממנו". הרי לנו שגם הרמב"ם אוזח שהדרך שבה גילה אברהם את ה' היא דרך החקירה וההתבוננות העצמית וכלשונו 'הבין קו

הצדק מתבוננתו הנכונה, ואכן מדברים אלו הוכיחו כבר גדולי הראשונים (ובהם הרמב"ם עצמו) שהדרך האמיתית להגיע לאמונה היא על ידי העיון והחקירה...

אך כאשר נתבונן בפרשתינו נראה שלא רק שאין ולו אזכור אחד או אפילו רמז כלשהו לדברי המדרש, אלא שלכאורה מדברי הפסוקים משמע הפוך - לא שאברהם אבינו חקר וחקר עד שהגיע להכרה שה' הוא האלוקים, אלא שה' הוא זה התגלה אל אברהם אבינו, וכפי שאנחנו רואים שהתורה הק' מתחילה את סיפור חייו של אברהם אבינו (אחר פסוקים קצרים המתארים את לידתו ואת נישואיו עם שרה

אמנו) בגילוי - 'זיאמר ה' אל אברם לך לך מארצך'.

קושיא זו מעלה תהיה קיומית הנוגעת לכל אחד ואחד מאיתנו, האם הדרך הנכונה להגיע לאמונה היא על ידי חקירה והתבוננות בטבע, או על ידי שהאמונה אמורה להגיע על ידי 'גילוי חיצוני כלשהו'...

עד שיבוא הכתוב השלישי ויכריע...

התשובה לשאלה זו טמונה בדברי המדרש (בראשית רבה ל"ט א-ב) "ד' יצחק פתח: "שקעי בת ודאי והטי אונך וְשָׁחִי עֶשֶׂךָ וּבֵית אֲבִיךָ" אמר רבי יצחק: משל לאחד שהיה עובר ממקום למקום, וראה בירה אחת דולקת, אמר: תאמר שהבירה זו בלא מנהיג? הציץ עליו בעל הבירה, אמר לו: אני הוא בעל הבירה. כך, לפי שהיה אבינו אברהם אומר: תאמר שהעולם הזה בלא מנהיג? הציץ עליו הקב"ה ואמר לו אני הוא בעל העולם".

במדרש זה טמון המפתח להבנה מה הייתה דרכו של אברהם אבינו - וממילא הדרך הנכונה עבור כולנו - אל בורא כל עולמים.

במדרש זה אנו רואים שילוב בין מה שמסופר במדרש על ההתבוננות העצמית והחקירה של אאע"ה, לבין המשמעות העולה מפשטות הפסוקים על הגילוי האלוקי

כיון שנגמל איתן זה התחיל לשוטט בדעתו והוא קטן והתחיל לחשוב ביום ובלילה, ולבו משוטט ומבין עד שהשיג דרך האמת והבין קו הצדק מתבוננתו הנכונה

לו זכה אברהם אבינו, לפי מדרש זה תחילת הדרך האמונית של אברהם אבינו אכן היתה על ידי ההתבוננות והחקירה, שהובילה אל השאלה הקיומית של 'מי בעל הבירה, אבל ההמשך היה בגילוי האלוקי 'הציץ עליו הקב"ה ואמר לו אני הוא בעל הבירה'...

וכן כתב הכוזרי (מאמר רביעי אות כז) "שמה היה זה העיון של אברהם אבינו קודם שידבר עמו במחזה, ואחר שדבר עמו השי"ת, הניח כל הקשותיו, ושב לבקש רצון האלוקים מעמו אחר שלמדו", היינו שאברהם אבינו אכן התבונן וחקר אבל אחר כך זכה לגילוי האלוקי.

'מה בין אלוקי אברהם לאלוהי אריסטו'.. (לשון הכוזרי ד' ט"ז)

על פי דברי המדרש הצלחנו להבין מה הייתה דרכו של אברהם אבינו בהשגת אלוקותו יתברך, אך עדיין צריכים אנו להבין למה זו הייתה הדרך. והלא אם אברהם אבינו השיג את אחדות ה' על ידי החקירה וההתבוננות בבריאה, למה היה צריך את הגילוי האלוקי ואת ההצצה של בעל הבירה?

כמו כן נצטרך להבין לפי זה מהי העבודה המוטלת עלינו, ומהי הדרך שבה ילכו אנשים כערכנו שאינם זוכים לגילוי אלוקי מופלא כזה?

התשובה לשאלה זו מונחת אף היא בדברי הלוי בספרו הכוזרי (שם) "לא תגיע אלי בדרכים האלה, אך במי ששמתו שליח ביני ובין ברואי, רצונו לומר הנביאים והתורות האמיתיות", עכ"ל. בשביל להבין מה מתכוון ריה"ל בדברים אלו צריכים אנו להקדים ולסקר בקצרה את עיקרי שיטתו של ריה"ל, וכדלהלן.

ריה"ל מכיר בגודל הפילוסופים היוניים, אשר השיגו אמתות שונות, וביחוד מציאות האלוקים כעילה ראשונה, בעזרת ההיקש השכלי. אפס כי המדע הפילוסופי הוא פגום ואינו מספיק לפתור בעיות יסודיות חשובות וביניהן את שאלת ההשגחה, הבחירה ועוד. זולת זה הכרת מציאות האלוקים של הפילוסופים היא משוללת כל רגש עמוק. בעצם אין הַכְרַת אמת זו משתנה אצלם מהכרת אמיתות מתמטיות שונות כמו האמת ששניים פלוס שניים שווה ארבע, וכמו שלא יתכן שום 'קשר נפשי בין האדם לחשבון המתמטי הזה, כך לא יתכן קשר בין האדם לאלוקות פילוסופית מופשטת'...

מחשבת הפרשה

מאוצרם של רבותינו בעלי המחשבה בענייני דיומא

מתייצבת א י פ ו א ה ש א ל ה : היכן הוא המקור של ידיעת ה' אשר מעבר לה כ ר ה הפילוסופית

ה ע מ ו ה והמעורפות בעצם קיומו, מתיכן נובעת האמונה במצוות ה', ומתיכן נובע הקשר הרגשי העמוק בין כל איש ישראל לאלוקי, הידאה, האהבה, השמחה... שהרי האמת הפילוסופית לכשעצמה לא תעצור כוח להרעיד את מיתדי לבבנו ולהלהיב את נפשנו...

על שאלה זו עונה אפוא ריה"ל באומרו "לא תגיע אלי בדרכים האלה, אך במי ששמתו שליח ביני ובין ברואי רצונו לומר הנביאים והתורות האמיתיות", היינו שהגילוי האלוקי עונה על חסר זה, שהקשר הנפש בין קרוצי חומר לה' אפשרית רק דרך הגילוי האלוקי, שאז מושגת האלוקות בחושים גשמיים משם, וכך האמונה במצוות מתקבלת רק אם נצטוונו בהם בפירוש מפי האל-בגילוי אלוקי...

סיכום

אחרי שהבנו מה הייתה דרכו של אברהם אבינו ע"ה באמונה, נוכל להבין שבכך סלל אברהם אבינו את הדרך לכל הדורות הבאים, שאכן חייבים אנו את ההתבוננות השכלית והחקירה בשביל להגיע לעצם האמונה בה, אך הקשר הרגשי הפנימי והחיבור העמוק למצוות ה' יכולות רק בעקבות הגילוי האלוקי, שלו זכתה נשמתנו במעמד הד סיגני...

ונסיים במילים הנפלאות מספר יצירה, המספרות שאכן זו בדיוק היתה דרכו של אבי המאמינים אברהם אבינו ע"ה אל האמונה, (ספר יצירה 1 ד) "וכיון שצפה אברהם אבינו ע"ה והביט, וראה, וחקר, והבין, וחקק, וחצב, וצרף, וצר ועלתה בידו, אז נגלה עליו אדון הכל ברוך הוא, והושיבהו בחיקו ונשקו על ראשו, וקראו אוהבי, וכת לו ברית ולזרעו והאמין בה ויחשבה לו צדקה".

(מעובד ע"פ ספר רצון משה)

התבודדות שכלית ההתבודדות במשנת הרמב"ם

בבואנו לעסוק במשנת הרמב"ם בעניין התבודדות, נחלק את הנושא לכמה עניינים: א. התבודדות כבריחה מחברה של רשעים ב. התבודדות שלילית שמקורה במרה שחורה ג. התבודדות כאמצעי להשגת רוחניות [נבואה ועבודת ה'].

התבודדות של 'בדיעבד'

המדבריות שבאמצע הישוב...

בעניין ההתבודדות כדי לברוח מחברת רשעים ידועים דברי הרמב"ם בהלכות דעות (פרק ו' ה"א) וז"ל, "דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר רעיו וחבריו ונוהג כמנהג אנשי מדינתו, לפיכך צריך אדם להתחבר לצדיקים ולישב אצל החכמים תמיד כדי שילמוד ממעשיהם, ויתרחק מן הרשעים ההולכים בחושך כדי שלא ילמוד ממעשיהם... ואם היה במדינה שמנהגותיה רעים ואין אנשיה הולכים בדרך ישרה ילך למקום שאנשיה צדיקים ונהגים בדרך טובים, ואם היו כל המדינות שהוא יודעם ושומע שמועותן נוהגים בדרך לא טובה כמו זמנינו, או שאינו יכול ללכת למדינה שמנהגותיה טובים מפני הגייסות או מפני החולי ישב לבדו יחיד כענין שנאמר ישב בדד וידום, ואם היו רעים וחטאים שאין מניחים אותו לישוב במדינה אלא אם כן נעזר עמהן ונוהג במנהגם הרע יצא למערות ולחוחים ולמדברות, ואל ינהיג עצמו בדרך חטאים כענין שנאמר מי יתנני במדבר מלון אורחים".

ידוע המעשה שכאשר הגיע הגר"ק מסאטמר זיע"א אל מרן החזון איש זיע"א, שאל הרב מסאטמר כיצד אפשר לחיות במדינה כזו, והרי כתב הרמב"ם שיש לברוח מחברת רשעים, ענה לו החזון איש 'היום יש מדבריות באמצע הישוב, ואלו הם הישיבות' [מעשה איש, ח"ג עמ' רמ"ו].

התבודדות במדבריות אינה לכתחילה

וכעין זה כתב בשמונה פרקים (פ"ד) "ואולם מה שעשו החסידים בקצת הזמנים, וקצת אנשים מהם גם כן, מן הנטיה אל הקצה האחד, כמו הצום, והקימה בלילה, והנחת אכילת הבשר ושתיית היין, והרחקת הנשים, ולבישת הצמר והשיער, והשכינה בהרים, וההתבודדות במדברות - לא עשו דבר מאלה אלא

על דרך הרפואה, כמו שזכרנו, ולהפסד אנשי המדינה גם כן, כאשר ראו שהם נפסדים בפנייהם וראיית מעשיהם, וחששו מהפסד מידותיהם בחברתם - הלכו מאיתם למדברות, ולמקום שאין שם אדם רע, על דרך מאמר הנביא: "מי יתנני במדבר" וכ"ל.

למדים אנו מדבריו אלו, כי ההתבודדות במדברות היא לא בגדר של לכתחילה, אלא רק במקרה הצורך כשהוא על דרך רפואת המידות, או שחששו מפגישת אנשי המדינה.

והרמב"ם מסיים שם "וכאשר ראו הסכלים שאותם החסידים עשו אלו המעשים, ולא ידעו כוננתם - חשבו טובות, וכוונת אליהם, בחושבם שיהיו כמותם, והתחילו לענות גופותיהם בכל מיני עינוי, וחשבו שהם קנו לעצמם מעלה, ועשו טוב, ושבוהו יתקרב האדם לה; כאילו ה' שונא את הגוף, ורוצה להמיתו ולאבדו. והם לא ידעו שאלו הפעולות רעות, ושבהן תושג פחיתות מפחיתות הנפש. ואין משלם אלא משל סכל במלאכת הרפואה, שראה הבקיאים מן הרופאים שהשקו חולים נוטים למות סמים חריפים, והפסיקו מהם המזון, והבריאו מחוללים, וניצלו מן המות הצלה גדולה. ואמר אותו הסכל: אם אותם הדברים מבריאים מן החולי, כל שכן שיעמידו הבריא על בריאותו, או יוסיפו בה, והתחיל לקחת אותם תמיד, ולהתנהג בהנהגת החולים - שהוא יחלה בלא ספק. כן אלו, חולי הנפשות הם בלא ספק, בלקחם הרפואה על הבריאות".

ומסיים שם הרמב"ם 'זאת התורה השלימה, המשלמת אותנו, כמו שהעיד עליה יודעה: "תורת ה' תמימה... מחכימת פתח" - לא זכרה דבר מזה. ואמנם כוונה שיהיה האדם טבעי, הולך בדרך האמצעית: יאכל מה שמוותר לו לאכול בשיווי, וישתה מה שמוותר לו לשותות בשיווי, וישב המדינות בצדק וביושר, לא שישכון במערות ובהרים, ולא שילבש השער והצמר, ולא שישטריח הגוף ויענהו וכ"ל.

הרי לנו ביקורת של הרמב"ם על ההתבודדות במדבריות ועינוי הגופים, ואנו רואים שהתבודדות זו היא רק בדיעבד בשביל ההיפרדות מרשעים. [ומעניין לצייץ דעת בנו רבנו אברהם בעד ההתבודדות והסיוע, וכפי שיתבאר במאמר מיוחד על שיטתו בזה].

התבודדות שאסורה אפילו בדיעבד

ובפירוש המשניות מדריך אותנו הרמב"ם כי ישנה התבודדות שמקורה במרה שחורה, וכך הוא כותב על המשנה באבות (פ"ב משנה י"א) האומרת 'רבי יהושע אומר עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות מוציאין את האדם מן העולם'.

ופירש שם הרמב"ם "אמר שחריצות לממון, ורוב התאוה, ורוע הנפש והוא חולי המרה השחורה שיביא האדם למאוס ראות עיניו וישנאוהו, וייטב לו חברת החיות והתבודדות במדברות וביערות ויבחר לו מקום שאינו מיושב, וזה אצלם לא מצד פרישות רק לרוע תאוותם וקנאתם בזולתם, אלו ימיתו האדם בלא ספק, כי יחלה גופו וימות טרם עתו".

למדנו מדבריו כי ישנם כאלה שתערב להם הבדידות, אך אין מקורה משום התרחקות מרשעים או משום היותה דרך לעבודת ה', אלא משום שאדם זה שונא את בני מינו, והתבודדות זו ודאי רעה היא מאוד.

התבודדות של לכתחילה

התבודדות כדרך להשגת נבואה

כתב הרמב"ם (פ"ז מהלכות יסודי התורה ה"ד) 'כל הנביאים אין מתנבאין בכל עת שירצו אלא מכוונים דעתם ויושבים שמחים וטובי לב ומתבודדים, שאין הנבואה שורה אלא מתוך שמחה'.

הרי לנו שאת מעלת הנבואה השיגו הנביאים רק ע"י התבודדות, שרק על ידה הם יכולים להתעלות במחשבתם ובעבודתם לכדי נבואה, הרמב"ם מדייש כי הייתה זו התבודדות מתוך שמחה ולא חלילה של מרה שחורה.

ואם כי עמקן סודותיה של הנבואה להבינה על בוריה, מכל-מקום גם פחותי ערך כמונו מבינים את המעלה העצומה שיש בהתבודדות, שעל ידה האדם מגיע לריכוז מוחלט בעבודתו את ה' ובהשגת שכליות.

ובהלכה א' שם כתב הרמב"ם:

"מיסודי הדת לידע שהקל מנבא את בני האדם, ואין הנבואה חלה אלא על חכם גדול בחכמה גבור במידותיו ולא יתא יצרו מתגבר עליו... והוא מתקדש והולך ופורש מדרכי כלל העם ההולכים במחשכי הזמן והולך ומזוז עצמו ומלמד נפשו שלא תהיה לו מחשבה כלל באחד מדברים בטלים ולא מהבלי הזמן ותחבולותיו אלא דעתו פנויה תמיד למעלה קשורה תחת הכסא להבין באותן הצורות הקדושות הטהורות ומסתכל בחכמתו של הקדוש ברוך הוא כולה מצורה ראשונה עד עבור הארץ ויודע מהן גדלו, מיד רוח הקודש שורה עליו..."

אם-כן יש כאן שני חלקים בהתבודדות: התבודדות פיזית-טכנית שרק בקיומה תחול הנבואה, והזיה

המוזכרת בהלכה ד', ויש התבודדות חברתית, פרישה מהבלי העולם ומההעסקות בהם, שהיא אינה חד פעמית ביציאה לשדה וכדומה, אלא התנתקות קבועה מהבלי העולם.

התבודדות כדרך להתעלות בעבודת ה'

ההתבודדות טובה לא רק להשגת נבואה, אלא גם לכל עובד ה', וכן כתב הרמב"ם במורה נבוכים (ח"ג פ"ק ג"א) זה לשונו:

"והיה כאשר תשיג השם ומעשיו כפי מה שישכלהו השכל, אחר כן תתחיל להמסר אליו, ותשתדל להתקרב לו, ותחזק הדבוק אשר בינך ובינו, והוא השכל... והנה ביארנו פעמים רבות כי האהבה היא כפי ההשגה, ואחר האהבה תהיה העבודה ההיא, אשר כבר העירו רז"ל עליה ואמרו זו עבודה שבלב, והיא אצלי שישים האדם כל מחשבתו במושכל הראשון, ולהתבודד בה כפי היכולת. ולזה תמצא דוד ע"ה שצוה שלמה בנו והזהירו מאוד בשני העניינים האלה, רצוני לומר להשתכל בהשגתו, ולהשתדל בעבודתו אחר ההשגה, אמר ואתה שלמה בני דע את אלקי אביך ועבדוהו וכו'. הנה התבאר כי הכוונה אחר ההשגה היא להמסר אליו, ולהשים המחשבה השכלית בחשקן תמיד, וזה ישלם על הרוב בבדידות ובהתפרדות, ומפני זה ירבה כל חסיד להפרד ולהתבודד ולא יתחבר עם אדם רק לצורך הכרח".

נמצאנו למדים בדעת הרמב"ם כי העבודה שבלב היא זו שהאדם דבק במחשבתו בה וכל זה נעשה כשהוא מתבודד מן הבריות ומעמיק במחשבה זו כפי היכולת.

ולכאורה דבריו אלו סותרים את דבריו שהבאנו לעיל שבהם הוא אומר שההתבודדות היא רק בדיעבד כצורך לברוח מחברת רשעים?.

התבודדות בין אנשים

התשובה לסתירה זו מונחת בהבנה הנכונה בדברי הרמב"ם, והיא שהרמב"ם אכן מתנגד להתבודדות טוטאלית ומשונה במדבריות, אך הוא בעד התבודדות 'ספציפיות' שאינן נוגדות את היותו האדם מעורב עם הבריות. ואכן הרמב"ם לא התנגד להתבודדות על חלילה ביער וכדומה, אך הוא בוודאי התנגד להתבודדות קיצונית של הליכה תמידית במדבריות והתנתקות טוטאלית מן הבריות.

וביתר הטעמה, על-פי היסוד הנודע של תלמידי הבעש"ט זיע"א והוא עניין ההתבודדות בין אנשים ואם-כן זהו שכתב הרמב"ם שיש להתבודד, אך מאידך התנגד להתבודדות במדבריות, שהיא נעשית רק במקום הצורך כגון בבריחה מחברת רשעים. וכפי שהובא באמרי חיים (פרשת קדושים), שאין צורך ואין כדאי להתבודד במדבריות, אלא צריך האדם להיות בין הבריות, ושם - בין הבריות - יתבודד במחשבתו עם הקב"ה...

עקבות המחשבה

לחקר תולדות
ותרת המחשבה

'המשורר האלוקי' רבי יהודה הלוי (ב')

שיר תנובה המתאר כביכול את תשובתו של ראב"ע לקריאתו של הלוי, השיר מסתיים בחריפות האופיינית מאוד לאבן עזרא.

אחי, יהודה, שוב שָׁכַב כִּי אֵל
מֵאֵן לַתַּי לְהִלֵּךְ עִמָּךְ;
עוֹד אֶעֱשֶׂה בָנִים, וּמְטַעְמִים

בפרק הקודם התחלנו להתחקות אחר עקבותיו של הגדול בענקים - רבינו יהודה הלוי, סקרנו את ראשית שנותיו, לימודיו בישיבתו של רבינו הר"ף, וסיפור התקרבותו אל רבי משה אבן עזרא שגילה את גודל כשרונו של רבינו בפיוט ושירה. השבוע נראה את סיפור האבתם המופלא של רבינו וידידו הגדול רבי אברהם אבן עזרא.

בחייהם ובמותם לא נפרדו

ידידות אמיצה במיוחד שררה בין רבינו לרבי אברהם אבן עזרא, [חשוב לציין כי אין כל קשר משפחתי בין ר' אברהם אבן עזרא וידידו של ריה"ל לר' משה אבן עזרא שהיה רבו של ריה"ל בשיה] קשר אמיץ זה התבסס בעיקרו על האבתם הגדולה של שני ענקי תורה אלו לשירה.

הקשר של רבינו עם ראב"ע לא נותר רק בתור קשר ידידותי, אלא הפך בהמשך לקשר משפחתי כאשר רבי יצחק אבן עזרא - בנו של ראב"ע, נשא לאישה את בתו של ריה"ל. כה איתנה הייתה ידידותם שלאחר מותו של רבינו חלם ראב"ע שרבינו התגלה אליו והציע לו להצטרף אליו לעולם האמת...

אכל, וְלֹא אֶטַעַם בְּמֵן טַעְמָךְ;
נַעֲצַב אֲנִי עַל מוֹתְךָ, אִךְ זֹאת
עֲצַב אֲשֶׁר לֹא אֶקְחָה מִמֶּךָּ..

קשר אמיץ אף הוביל כנראה לכך שכשיצא רבינו למסעו הגדול בשנת תתק"א, יצאו אחריו למצרים ראב"ע יחד עם בנו ר' יצחק אבן עזרא חתנו של רבינו.

בגניזת קהיר התגלתה איגרת המתארת את הגעתם של רבי יהודה הלוי ועמו רבי יצחק אבן עזרא לאלכסנדריה, ואת קבלת הפנים הנרגשת שלה זכו מהקהילה היהודית בעיר. באלכסנדריה הם שכנו מתג הסוכות עד חנוכה בארמונו של הדיין, הרופא והפייטן האלכסנדרוני אהרון בן ישועה, שלכבודו חיבר אבן עזרא שיר שבת, בסוף חודש כסלו עזבו את העיר אלכסנדריה ועברו לקהיר העתיקה שם התגוררו עד חודש סיון.

בתקופה קצרה זו התאבקו בעפר רגליהם תלמידים חכמים ומשוררים רבים שרצו לזכות לקבל תורה מפי גדולי עולם אלו, כה גדולה הייתה הערצה לה זכו גדולים אלו באפריקה עד שפרנסי מצרים ביקשו מהם להישאר לגור שם...

אך בחדש סיון בשנה ההיא נפרדו דרכיהם, ובעוד שפניו של אבן עזרא היו מועדות לבגדאד שבבבל, עלה רבינו בתחילת חודש סיון על אוניה ששמה פניה אל ארץ הקודש. על פי מכתבים מן הגניזה הקהירית, לאחר מספר ימי עיכוב בהיעדר רוח מתאימה, הפליגה האונייה ויצאה לדרכה ביום הראשון של חג השבועות...

ראב"ע אף כתב שיר המבטא היטב את געגועיו של ראב"ע לשוב ולשוודר עם רבינו, השיר מתאר כביכול את קריאתו של ריה"ל שיצטרף אליו לשוודר בגני מרומים...

עֲרֵבָה שְׁנַתִּי לִי וְאֶהְבֶּתְךָ
דוּדֵי הַעִירִתְנִי רְאוּת צִלְמָךְ,
פְּתוֹת זְבוּל בְּחֶרֶז בְּשִׁירְךָ,
חֵן הֵם שְׁלַחֲנִי קְרָא בְּשִׁמְךָ;
בֹּא נָא וְנִשְׁדָּה וְעַל עֵפֶר

נִשְׁכַּב, וְמֵה לָךְ לְהִיּוֹת גְּלָמְךָ.

שיר נוסף כתב רבינו בעקבות חלום זה -

המשך יבוא

יוצא לאור ע"י מכון "קדמאה"
ובשיתוף עמותת קדושי מירון
עורך ראשי: הרב מרדכי ארנסטר
עורכים: הרב ברוך הערשלער, הרב שמעון ליברמן
להערות והארות: kadmaa10@gmail.com

לבקשת רבים ניתן להירשם
לקבלת הגיליון במייל כל שבוע,
באמצעות שליחת בקשה למייל:
kadmaa.m@gmail.com

